

Osnovne karakteristike šokačkih kuća nabijača i njihova sudbina u naseljima Bač, Plavna i Bođani

Klara Tončić*

Sažetak

Autorica u radu istražuje karakteristične oblike tradicijskoga graditeljstva u selima Plavna i Bođani i u gradu Bač u Vojvodini. Riječ je o kućama nabijačama koje svojstvenim načinom gradnje i korištenim materijalom tvore vrijedni dio materijalne kulture ovoga područja. Cilj rada je prikazati razvoj kuća nabijača, njihove temeljne karakteristike, kao i njihovu sudbinu u ovim mjestima. Autorica također tematizira i preispituje kuće nabijače kao neodvojivi dio tradicije i identiteta šokačkih Hrvata koji žive na ovim prostorima i, sukladno tomu, motivaciju za njihovom revitalizacijom.

Ključne riječi: kuće nabijače, tradicijsko graditeljstvo, šokački Hrvati

Uvod

Temu tradicijskoga graditeljstva istraživala sam u travnju i studenom 2016. godine¹ na području grada Bača te sela Plavna i Bođani. Cilj rada je prikazati *kuće nabijače* kao dio materijalne baštine šokačkih Hrvata koji žive na tom području. U radu se također preispituje potencijal *kuća nabijača* u razvitku etno-turizma na ovom području. U istraživanju sam primijenila metodologiju polustrukturiranih intervjua s kazivačima koji žive ili su živjeli u kućama *nabijačama* ili su pak sudjelovali i prisustvovali njihovoj gradnji.

Kuće nabijače počele su se graditi polovicom 19. stoljeća. Najviše ih se gradilo između dva svjetska rata, a posljednje su građene nakon rata. Od 1960. godine kuće su počele poprimati moderniji izgled; bile su veće, raspored prostorija je bio drugačiji i raznolikiji, a pri gradnji su korišteni beton i cigle, a ne naboj. One su građene na mjestu starih *kuća nabijača* ili pak na periferiji grada ili sela (Bogdanović 1985,

* studentica diplomskog studija na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju i Odsjeku za romanistiku – francuski jezik i književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu

¹ Terensko istraživanje je provedeno u sklopu kolegija Prakse terenskog istraživanja na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

111)². U samom uvodu imam potrebu napomenuti kako mnoge pojave vezane uz gradnju i izgled *kuća nabijača* i okućnice nisam okarakterizirala vremenskim odrednicama. Razlog tomu je nedostatak tih podataka među kazivačima i literaturom te je taj segment istraživanja potencijalna tema budućih istraživanja na području općine Bač.

Jedan od ciljeva istraživanja bio je i utvrditi sličnosti i razlike između *kuća nabijača* u selima Plavna i Bođani te gradu Baču. Međutim, to nije bilo sasvim moguće jer su sami kazivači naglašavali da razlike nije bilo iako je Bač bio grad (za razliku od Plavne i Bođana) pa su tamo zemljišta bila veća i bilo je puno više njemačkog stanovništva, a samim time i *švapskih kuća*. Unatoč tomu, kazivači su napomenuli da su postojale neke razlike koje se većinom odnose na razlike u nazivima za pojedine dijelove *kuće nabijače* i okućnice. Također će se u radu istaknuti neke razlike u izgledu *kuća nabijača* istraživanog područja s onim iz obližnjeg sela Sonta na temelju objavljene knjige Ivana Andrašića³ *Izgradnja kuća nabijača u Sonti u XX. stoljeću*. Riječ je o radu temeljenom na istraživanjima *kuća nabijača* u Sonti. Za razliku od Andrašića, nisam imala priliku razgovarati s majstorima (*tišljerima, molerima*) s područja Bača, Bođana i Plavne. Bez obzira na to, u radu ću, sukladno svojim saznanjima, na kraju svakoga poglavlja okvirno usporediti podatke koje sam prikupila na terenu u Baču, Plavni i Bođanima s podacima koje donosi Ivan Andrašić. U rad sam uvrstila fotografije snimljene na području Bača, Plavne i Bođana, ali i Sonte i Vajske, makar one nisu bile uključene u istraživanje, kako bih čitateljima što bolje predočila stanje na terenu.

Počeci gradnje kuća nabijača

Onaj tko je barem jednom posjetio neko manje mjesto na području Baranje, Slavonije ili Vojvodine prepoznao bi njihove glavne karakteristike: simetričnost i specifični izgled *kuća nabijača* (Slika 1.). U skladu s tim se i u Plavni i Bođanima s jednog kraja ulice može vidjeti kraj druge ulice (Slika 2.), a mnogo *kuća nabijača* unatoč zubu vremena i poplavama i dalje stoji uspravno. Dio grada Bača također karakteriziraju pravilne ulice, ali u Baču postoji i stara jezgra grada koju čine krivudave ulice koje se sijeku pod različitim (a ne pravokutnim) kutovima. Prema tomu, Plavna, Bođani i najmlađi dio Bača (Mali Bač) pripadaju vojvođanskom šahovskom tipu naselja, što znači da se radi o zbijenim, ravničarskim naseljima sa širokim ulicama koje se sijeku pod pravim kutom (Bogdanović 1985, 130).

Šor ili *sokak* (ulica) s cestama od zemlje, a kasnije od *turske kaldrme* je oduvijek bio građen tako da se kuće nižu u ravnini i da se dvorište nalazi s unutarnje strane, odnosno da se *grunt/grund* (posjed) proteže u dubinu od ceste, a ne prema cesti.

Izgradnja *kuća nabijača* započela je krajem 19. stoljeća nakon što su žitelji tog područja mnogo vremena dom gradili u primitivnim nastambama poput zemunica

² Zahvaljujem vlč. Josipu Štefkoviću, župniku u Baču, što me je uputio na ovu knjigu i dostavio skenirani pdf knjige.

³ Ivan Andrašić je novinar i pjesnik rođen u Sonti. Dopisnik je Informativno-političkog tjednika *Hrvatska riječ* i katoličkog mjesečnika *Zvonik* (Andrašić, 2010).

Slika 1. Tipični izgled kuće nabijače s dva dvokrilna prozora „pridnje sobe” koji gledaju na ulicu. Vlasnik kuće nepoznat. Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.

i sojenica. Radi se o kućama manjih dimenzija, jednokatnica, koje se i dalje mogu vidjeti na području Baranje, Slavonije i Vojvodine, vrlo često u neodržavanom ili napuštenom stanju. Preteča *kućama nabijačama* zapravo su bile građevine od pruća prekrivena blatom. *Kuće nabijače* su svoje ime dobile prema specifičnom načinu gradnje, nabijanju zemlje. Da bi se razumjelo zašto su tadašnji stanovnici Bačke pokrajine kuće gradili upravo nabijanjem zemlje, treba imati na umu da su uvjeti života

Slika 2. Geometrijski izgled ulice u Plavni. Snimila Klara Tončić 2016. godine.

na vlažnom području rječice Mostonge bili teški. Žitelji toga područja naporno su radili kao nadničarski radnici, a u mnogome oskudijevali. Posljedično, materijalne prilike nisu dopuštale razvitak graditeljstva s materijalima koji su zahtijevali dodatna ulaganja ili putovanja u druge krajeve. Tako da su seljaci bili primorani služiti se materijalima kojih su imali u izobilju, odnosno pretvoriti prirodne resurse u besplatne građevne materijale. Stoga su primarni materijali za izgradnju kuća bili zemlja, slama i trska kojih je bilo u izobilju zbog obližnjih rijeka i močvarnoga tla. Međutim, unatoč velikom siromaštvu, u selima su krajem 19. stoljeća postojale i kuće većih dimenzija zidane ciglama s velikim željeznim *einfuhr kapijama*, a te su, takozvane *švapske kuće* pripadale njemačkom dijelu stanovništva koji se često bavio trgovinom i bio imućniji od Mađara, Srba, Slovaka i Hrvata koji su živjeli na tom području.⁴

U šokačkim *kućama nabijačama* je uvijek živjelo po tri generacije. Kuću je najčešće naslijedio onaj sin koji je ostao s roditeljima. Kćeri su nakon udaje otišle kao *snaje* (snahe) živjeti u muževu kuću, dok su sinovi ostali s roditeljima. Ako je bilo dva sina, onda bi svi zajedno živjeli u istoj kući dok onaj koji se prvi oženio ne bi kupio ili sebi izgradio novu kuću. U tom slučaju cijela bi obitelj štedjela novac i *zemljarila* (obrađivala tuđu zemlju) kako bi omogućila oženjenom sinu izgraditi vlastitu kuću. Ukoliko je otac bio imućniji, kupio bi sinu zemljište na kojem je on mogao izgraditi kuću. Ako je bilo više sinova, kuću je naslijedio sin po zaslugi, odnosno onaj koji je skrbio o roditeljima. U iznimnim slučajevima, ako je snaha bila bogata ili je bila jedinica, muž bi se doselio nakon ženidbe u njenu kuću i živio s njenim roditeljima.

Slika 3. Moba. Godina i mjesto nepoznato. Fotografija je vlasništvo Kaje Pelajić iz Plavne. Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.

⁴ Do Drugog svjetskog rata većinsko stanovništvo na području Bača činili su Nijemci. Nakon Drugog svjetskog rata gotovo svi su bili protjerani kao državni neprijatelji. O tomu vidjeti više u: Žerjavić, Vladimir. 1989. *Gubici stanovništva u Jugoslaviji*. Zagreb: Jugoslavensko viktimološko društvo. Žužljčić, Stanko. 1989. *Narodnosna struktura Jugoslavije i tokovi promjena*. Zagreb: Ekonomski institut.

Način gradnje kuća nabijača

Za gradnju *kuća nabijača* stanovništvo uglavnom nije imalo novaca angažirati majstore. Da bi doskočili tom problemu, kuće su se gradile *na mobe* (Slika 3). *Mobom* se naziva „uzajamna pomoć suseljana“ (Čapo Žmegač 1998, 54), odnosno „tradiijski oblici međusobne pomoći, solidarno pomaganje na razini susjedstva i seoske zajednice“ (Čapo Žmegač 1998, 151). *Moba* je okupljala radno sposobno voljno stanovništvo i rodbinu koje je, predvođeno nekolicinom ili jednim plaćenim majstorom koji se zvao *glavni majstor*, zajedničkim snagama besplatno pomagala u izgradnji kuće. Majstori su bili plaćeni najčešće u naturi, a ponekad i u novcu (ukoliko je budući vlasnik bio dobrostojeći), ostali sudionici dobili bi besplatne obroke za vrijeme trajanja gradnje (što nije nezanemarivo u vrijeme neimaštine), a vlasnik buduće kuće uslugu bi vratio sudjelujući u *mobi* za drugog sumještana kao obliku uzajamne pomoći koji je Vinko Vinković iz Plavne objasnio na sljedeći način:

Ja idem kod tebe, ti ideš kod mene, domaćica je kuvala većinom, gušćji paprikaš, pačji jer je to bila naša selska životinja u to vreme...

Kazivačica Stanka Čoban ističe kako je u Baču, ali i u okolnim selima uvijek postojala potreba da se drugom pomogne, tako da običaji poput *mobe* nisu bili iznimka. Ukoliko netko od rodbine ili susjeda nije mogao sudjelovati u *mobi*, a htio je pomoći budućim vlasnicima kuće, pomogao bi im u naturi, klanjem praseta i poklanjanjem hrane za sudionike *mobe*. Trajanje same gradnje kuće ovisilo je o broju sudionika u *mobi* te o dimenzijama buduće kuće, no kazivači tvrde kako je kuća mogla biti gotova i samo u dva-tri mjeseca mukotrpnog rada:

Počelo se radit u utorak nakon Uskrsa i to se radilo tako brzo da se na kirbaj, zadnju nedjelju u julu, na kirbaj su imali ručak u pridnjoj kuinji, u tri mjeseca je bilo gotovo. (Ivan Bartulov, Plavna)

Kuće nabijače su bile visoke do 2,5 metra, a zidovi su bili debljine 60-80 cm. Veličina buduće kuće je ovisila o financijskim mogućnostima i o veličini zemljišta vlasnika te o brojnosti ukućana. Za temelj kuće, *fundament*, koristila se cigla ili barem *čerpić*⁵. Postojale su dvije veličine cigle; velika *švapska cigla* (30x15 cm) i mala

Slika 4. Rmpos/Rampoš. Vlasništvo Ivana Andrašića iz Sonte. Snimila Klara Tončić u Sonti, 2016. godine.

⁵ *Čerpić* je pravokutni komad nepečene opeke napravljen od smjese zemlje, vode i pljeve. Radila se tako da su ljudi dodali pljevu u *ilovaču* (imućniji su dodali i sol u kamenu), zatim su to gazili nogama da se izmijēša. Nakon toga su smjesu stavili u drvene kalupe i pustili da se suši na suncu po nekoliko mjeseci.

Slika 5. Slama između slojeva naboja.
Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.

(25x12 cm). Za *fundament* se na mjestima budućih zidova prokopalo 50-60-ak cm u zemlju i stavio red velikih ili malih cigli ili *ćerpića*. Između redova cigli posipao se pijesak ili usitnjena zemlja kao vezivno sredstvo. Ukoliko vlasnik nije imao mogućnosti nabaviti cigle ili *ćerpiće* za *fundament*, koristio se obični naboj za temelj; neki kazivači tvrde da su vidjeli *kuće nabijače* koje nisu imale uopće temelja, već se samo izvadilo pola metra zemlje pa se počelo graditi „zemljom na zemlju“.

Za naboj se koristila žuta zemlja, odnosno *ilovača* koja se mogla iskopati u svakom dvorištu nakon jednog metra crnice. Crnica se u tu svrhu nije koristila jer je bila rastresita dok se *ilovača* mogla lako nabijati. Prema navodima kazivača, zemlja korištena za naboj se kopala u dvorištu (ako je ono bilo dovoljno veliko, ta rupa je kasnije služila kao *đubršte*) ili je kolima bila prebačena na mjesto gradnje s obližnjih *njiva* koje nisu imale vlasnika. Na tom mjestu bila je okupljena skupina ljudi, rodbina i prijatelji obitelji čija bi se kuća nabijala, odnosno *šalovala*. Na mjestu budućih zidova su se postavile dvije daske, *šalunge* kao kalup između kojeg se stavio sloj naboja debljine 5 cm. Jedni su lopatama nabacivali zemlju dok bi je drugi nabijali. *Šalung* je bio napravljen od debelih letvi, *štafli* koje su se postavile okomito i dasaka, *fosni* koje su se postavile vodoravno. Za nabijanje se koristio *nabijač* (Bač, Plavna) ili *tuljac* (Bođani), svojevrsni malj s dvije ručke napravljen od bagrema te *rmpoš/rompoš*, „klin nabijač“ (Slika 4), također malj, ali sa zarezanim kutom za nabijanje rubnih dijelova zida. *Glavni majstor* je odredio gdje će biti *čoškovi* (uglovi) kuće i tamo se stavljala cigla (ako se imalo novaca) ili obična trska vezana u snopiće kao armatura koja je ostala u zidu. *Šalunge* su se micale nakon što je kuća bila gotova. Sloj naboja se nabio i zalio vodom ako je zemlja bila suha i da bi se ti slojevi naboja povezali međusobno. Kad bi se voda upila, na sloj naboja se stavljao sloj trske, slame ili *pleve* u funkciji svojevrsne armature i vezivnog sredstva (Slika 5). Zatim su se *šalunge* podizale gore i proces se ponavljao. Na taj su se način gradili cijeli zidovi do stropa; od naizmjeničnih slojeva naboja i slame/trske uz polijevanje vodom.

*Slika 6. Testera (nedostaje jedna drška na lijevoj strani).
Vlasništvo Stjepana Čobana iz Bača.
Snimila Klara Tončić u Baču, 2016. godine.*

*Slika 7. Kuća nepoznatog vlasnika gdje je vidljivo
blato kojim se namazivao zid.
Snimila Klara Tončić u Sonti, 2016. godine.*

*Slika 8. Blato namazano na naboju. Kuća nepoznatog
vlasnika. Snimila Klara Tončić u Sonti, 2016. godine.*

Slika 9. Perajica. Vlasnica Marija Klinovski iz Plavne.
Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.

Kako bi ostala rupa za prozore i vrata, ostavilo se prostora za njih pomoću gre-dica, *natprozornica* za *pendžer* (prozor) i *natvratnica* za vrata. Te gredice su bile od bagrema jer su trebale biti dovoljno čvrste da izdrže naboj koji se stavljao na njih. Nakon što su se zidovi nabili do kraja, na mjestu gdje su *natprozornice* i *natvratnica* sjekirom i *testerom* (pila s dvije ručke) oblikovali su se prorezi za vrata i dva prozora koja su gledala na cestu (Slika 6). Kuće koje su kasnije rađene su imale još po jedan prozor u svakoj prostoriji koji je gledao na *ganak*. Prozori su bili mali (zbog uštede energije) i dvokrilni.

Kada su zidovi i strop bili gotovi, napravila se mješavina od *ilovače* i *sitne plevl/plive* (dobivena pri vršidbi žita, pljeva) zvana *blato*. Ta mješavina se radila tako da bi

Slika 10. Vikleri/Vitleri na gredama.
Vlasnik kuće nepoznat. Snimila Klara
Tončić u Plavni, 2016. godine.

se upregnuli konji koji su gazili zemlju i *plevu* dok bi netko stajao sa strane i špricao vodom da bi se sve to pretvorilo u jednu smjesu. Zid bi se pošpricao vodom i sloj po sloj mazao tim *blatom* (Slike 7 i 8). To se koristilo umjesto žbuke. Kako bi se pravilno namazao na zid, koristile su se metalne *hoble/koble* (zidarska ravnalica). To je bio bitan dio gradnje s obzirom na to da su zidovi nakon nabijanja bili neravni. U kasnijim fazama gradnje, kuće su se izvana i iznutra krečile (ličile). Iznutra se krečilo *perajicom* (Slika 9), četkom od svinjske dlake za dezinfekciju ili kada su se zidovi zaprljali ili kada su bile svečanije prilike poput svatova.

Na gornji dio zida se u dobrostojećim kućama ipak stavljalo dva do tri *ćerpića* kako bi se na njih oslonile grede za

*Slika 11. Zabat s kiblom i badžama.
Vidljiv ukras i godina izgradnje.
Snimila Klara Tončić u Baču,
2016. godine.*

*Slika 12. Zabat s kiblom i badžama.
Vidljiv ukras i godina izgradnje.
Snimila Klara Tončić u Baču,
2016. godine.*

strop, plafon. Te grede su bile debljine 4-5 cm, a dugačke desetak metara. Te grede su se radile od bagrema i u četvrtasti oblik ih je oblikovao majstor *bradvom*, kratkom sje-kiricom s malom drškom za obrađivanje drva. Udaljenost između greda je bila 90 cm.

*Slika 13. Cokla na kući. Vlasnik kuće je Ivan Broža.
Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.*

*Slika 14. Ukrasi oko prozora i na zidovima.
Nepoznat datum stavljanja ukrasa. Vlasnica kuće
Ana Đirki iz Bača. Snimila Klara Tončić u Baču,
2016. godine.*

Na grede bi se stavljali *vikleri/vitleri*, letve od crvene cijepane vrbe koja je jako izdržljiva kada je suha. Kod kasnije gradnje su se na gredama napravili žljebići, a *vikleri* zaoblili kako bi strop bio ravan. Ti *vikleri* su se namazali najprije mješavinom zemlje i *krupne pleve*, a nakon sušenja još jednim slojem *blata*. *Vikleri* su se stavljali između greda u načinjene žljebove i zapravo činili strop. Na postavljene *viklere* se još vilama nabacivalo *blato* (Slika 10). Nakon što se to izravnalo i posušilo, *plafon* je bio gotov.

Za gradnju krova gotovo uvijek je bio angažiran poseban majstor krovopokrivač koji je znao raditi s trskom. Kuće nabijače prvotno su bile *trščare*; krov se radio od trske koje je bilo u izobilju na tom močvarnom području. Najprije su se postavile grede od topole (kvalitetno drvo jer u nju ne ulazi crv) i manje gredice na koje su se žicom vezali debeli snopovi trske odozdo prema gore, red po red. Kada bi nakon par godina trska dotrajala, na krov se uz staru umetala nova. Tko je bio imućniji odmah bi stavljao bijeli *biber crijep*⁶, a ne trsku. Bilo je i onih koji su na sam vrh krova gdje je bila tanja trska stavili 6-8 redova crijepa što se zvalo *mantil na krovu*. Zabat se među sirotinjom i na početku 20. stoljeća izrađivao od dasaka ili trske, a kasnije od tvrdog materijala poput *čerpica*. Ozidani zabat se naziva *kibla* (Slika 11 i 12) i na njemu je često bila uklesana godina gradnje te ime i prezime vlasnika kuće, a ponekad i razni ukrasi. Na zabatima su bile jedna ili dvije male rupe ili, rijetko, mala drvena vratašca, *badža*, čija je funkcija osvijetljavanje tavana i mogućnost propuha potrebnog pri sušenju mesnih proizvoda. Osim ukrasa na *kiblama* koji su bili od naboja, u kasnijim fazama gradnje, kuće nabijače su bile ukrašene i *coklama* (Slika 13), ispupčenjem u donjem dijelu fasadnog zida. Neke kuće su imale i *štrafte*, geometrijske ukrase ili neka izbočenja oko prozora (Slika 14). Kazivačica Ana Đirki se prisjeća kako je 1922. godine kuća nabijača u kojoj je živjela oko vrata za ukras imala dva anđela napravljena od pečene gline.

Ispod krova je bio tavan na kojem su se držale kobasice, žito i ostale potrepštine. Na nekim tavanima *čerpici*ma su bili napravljeni boksovi u koje se razdjeljivao ječam, zob, žito, kukuruz. Neki su imali i *poletvani tavan* gdje se na letvice mogao objesiti kukuruz.

U drugoj polovici 20. stoljeća trska je zamijenjena crjepovima, a puno kasnije su na kuće dodani i *oluci*, metalni crjepovi za odlijevanje kiše.

Pod u kućama je bio zemljani, a premazivao se čistom kravljom ili konjskom balegom ili balegom pomiješanom s vapnom, zemljom i vodom iz razloga balega, kad se osušila, bila poput glazure te se lakše čistilo. Kazivači navode kako se pri tom procesu smrad balege osjećao u kući nekoliko dana. Kazivanja o načinu gradnje *kuće nabijače* podudaraju se u svim lokalitetima.

U Sonti se također gradilo na *mobu* na gotovo isti način. U Sonti se za naboj koristila i crnica. Andrašić navodi kako se u Sonti prije *vitla* (*vitlera/viklera*), u ranijoj fazi pri gradnji stropa rabila trska. Autor spominje da su se u gradnji krova i tavana koristile *tetive*, poprečne grede postavljene ispod ostalih greda sredinom prostorije pričvršćene *šarofima*. U Sonti su se kuće također mazale *blatom*, odnosno *mazom* da

⁶ Biber crijep je polukružno rezan crijep s dvije rupe za čavle.

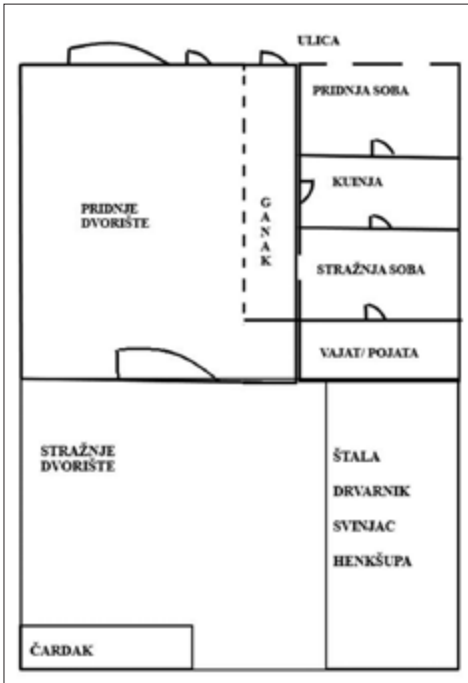
Slika 15. Kuća na ključ /na lakat/ u G slovo. Vidljivo kako su štala i gospodarski objekti okomito naslonjeni na kuću. Vlasnica kuće Marica Andrić iz Plavne. Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.

bi se kasnije okrečile. Neki imućniji stanovnici Sonte bi zidove *platovali*, oblagali zidove opekom pomoću blata (usp. Andrašić, 2010, 13-31).

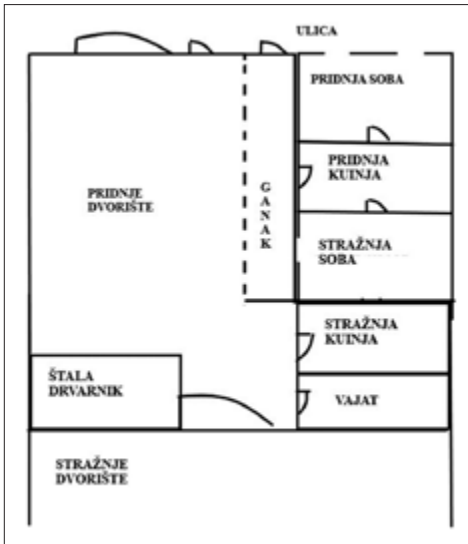
1. Raspored prostorija

Šokačke *kuće nabijače* bile su pravokutnog oblika i okomite na ulicu. Prema kazivačima, postoje dvije vrste *kuća nabijača* prema izgledu i rasporedu prostorija. Prvotni, stariji oblik, bio je izdužen, ravan i potpuno okomit na ulicu. Za tu kuću bi se reklo da *ide po duljini*. Na ulicu su gledala dva prozora i ulaz u *ganak* ili *gonk/gank*. *Ganak* je bio hodnik pod trijemom iz kojeg se ulazilo u *kuinju* iz koje se ulazilo u *pridnju* i *stražnju sobu*. Kuhinja je bila između te dvije prostorije. To je bio tipični i najučestaliji redoslijed kojim su prostorije bile raspoređene od ulice, a iza njih je slijedio *vajat* ili *pojata* (ostava) te štala i ostali gospodarski objekti. *Štala* je, prema navodima, uglavnom bila spojena uz kuću kako bi stanovnici čuli ako nešto nije u redu sa stokom tijekom noći (Crtež 1). Međutim, nakon Drugog svjetskog rata počele su se graditi kuće nabijače „na lakat“ što znači da je *vajat* bila zadnja prostorija u slijedu, a *štala* i *drvarnik* su bili u nastavku okomito oslonjene na kuću (vidi crtež 2). Ta kuća bi se nazivala *na lakat*, *na G slovo* ili *na ključ* (Slika 15).

Treba imati na umu da nisu sve kuće bile identične i da je broj prostorija, njihova dimenzija kao i postojanje i razmještaj gospodarskih objekata ovisio i o financijskoj mogućnosti vlasnika te djelatnosti kojom se on bavi. Primjerice, imućnije kuće su imale više prostorija tako da neki kazivači spominju i postojanje još jedne dodatne

Crtež 1. Tlocrt stambenog prostora kuće nabijače po duljini, vidljiv raspored prostorija u odnosu na ulicu. Izradila Klara Tončić, 2018. godine.

Crtež 3. Proširena verzija kuće nabijače na lakat. Izradila Klara Tončić, 2018. godine.

prostorije iza stražnje sobe koju su zvali *stražnja kuinja*. U tom slučaju bi se prva kuhinja zvala *srednja kuinja* ili *pridnja kuinja* koja je bila malo svečanija i urednija od stražnje. Ako se imalo dvije kuhinje, kuhalo se u stražnjoj, dok je prednja bila više za primanje gostiju. U slučaju dvije kuhinje je *vajat* bio tek iza *stražnje kuinje*, a mogao je biti i odvojen od kuće (vidi crtež 3). Taj raspored „četiri prostorije plus dodatci“ je bio učestao u Plavni, dok su kazivači iz Bača i Bođana uglavnom pričali o tri osnovne prostorije. Također, kazivači nisu spominjali da se tijekom vremena javila potreba proširivanja stambenog prostora već su broj i dimenzije prostorija u kući ovisile o financijskoj mogućnosti i

Crtež 2. Tlocrt kuće nabijače na lakat, štala i drvarnik su na kuću spojeni krovom. Izradila Klara Tončić, 2018. godine.

mnogobrojnosti obitelji vlasnika. Jedino proširivanje stambenog prostora tijekom vremena odnosilo se na pretvaranje *gan-*

ka u dodatnu sobu, o čemu će biti riječ u sljedećem poglavlju. Podataka o naknadnoj potrebi proširivanja stambenog prostora nema ni u Andrašićevoj knjizi. Što se tiče samih dimenzija kuće i prostorija, *kuće nabijače* su bile manjih dimenzija. Kazivač Stjepan Fuks iz Bača navodi kako su prednja i stražnja prostorija bile duge šest metara, a široke četiri i pol metara dok je srednja prostorija, odnosno kuhinja bila nešto manja, duga četiri metara. Prema kućama koje sam imala prilike vidjeti na terenu, čini mi se kako ti navodi ipak nisu bili pravilo i kako su se dimenzije prostorija razlikovale od kuće do kuće, ovisno o veličini zemljišta.

Slika 16. *Ganak napuštene kuće nabijače nepoznatog vlasnika. Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.*

2. *Ganak (gonak, gonk ili gank)*

Za *ganak* (Slika 16) bismo mogli reći da je karakteristični i neizostavni dio kuće nabijače. Radi se o hodniku koji prati duljinu kuće s unutarnje strane dvorišta od otprilike dva do tri metra širine, pod krovom koji je oslonjen na stupove i noseće zidove kuće. U *ganak* nekih kuća se ulazilo kroz takozvanu *kapelu* ili *kapelicu* (Slika 17 i 18), jednokrilna vratašca do kojih su vodile dvije ili tri stube na kojima se sjedilo i družilo tijekom ljetnih večeri. U Sonti se naziva *vraca* (usp. Andrašić 2010, 53). *Kapelu* možemo rijetko vidjeti na *kućama nabijačama* koje su se održale do danas.

Slika 17. *Napuštена kuća nabijača nepoznatog vlasnika. Vidljiva kapela/kapelica, jednokrilna vratašca kao ulaz u ganak. Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.*

Slika 18. Kapela/kapelica. Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.

Kazivač Stjepan Fuks navodi kako su ukućani kroz *kapelu* prolazili samo kada su bili lijepo odjeveni, prilikom odlaska u crkvu i slično. *Kapela* se češće mogla vidjeti u Plavni ili Bođanima nego u Baču (Slika 18), s obzirom na to da je Bač kao urbana sredina imao drukčiju strukturu stanovništva; ondje je bio veći broj *Švaba* koji nisu prakticirali gradnju *kapela*. Pokraj *kapela* je bila odvojena velika dvokrilna *kapija* visine oko 4 metara, prvobitno izrađena od drva koje je kasnije, šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina zamijenjeno željezom. Neke kuće su imale samo veliku *kapiju*, a danas je prava rijetkost vidjeti drvenu *kapiju*.

Iako će mnogi kazivači reći da je funkcija *ganka* samo prolaz i zaštita od padalina, *ganak* je zapravo bio vrlo bitan dio društvenog i radnog života svih ukućana, osobito ljeti. Na *ganku* su se uglavnom nalazili stol (u Plavni nazivan i *astal*) i stolice za druženje u toplim danima povodom raznih svetkovina i slavlja. Vinko Vinković, Franjo Vinković i Stjepan Bartulov iz Plavne te Stanka Čoban i Ana Đirki iz Bača svjedoče i spavanju na *ganku* tijekom toplih ljetnih noći. U tom slučaju se na *ganak* stavio *komarnik*, krevet s *firanglama* (zavjesama) koje su od komaraca i ostalih insekata štatile onoga koji je spavao. Kazivačica Ana Đirki iz Bača navodi kako su u *komarniku* najčešće spavali mladenci kako bi imali privatnosti od ostalih ukućana, ukoliko ih je više spavalo u istoj sobi. Spavanje u *komarniku* je bio ponekad upečatljiv događaj za mlađe ukućane jer se sljedeće jutro često govorilo o raznim nadnaravnim bićima viđenima tijekom noći oko kuće.

S obzirom na to da su seljaci imali mnogo posla vezanog uz obrađivanje zemlje, bilo je bitno da imaju natkriveni prostor gdje će odlagati alate tijekom radnog dana te obavljati neke poslove poput slaganja žita u vreće nakon žetve, da ipak ne unose prljavštinu i posao unutar kuće. U tom kontekstu *ganak* predstavlja korisni međuprostor između unutrašnjosti kuće i topline doma, i svih aktivnosti koje se vežu uz zemljano dvorište. Istodobno, *ganak* je štutio prozore i vrata ostalih prostorija od izravnih doticaja s padalinama (snijegom pogotovo) tako da je onaj koji je imao novaca *ćerpićima* ili ciglama visinu *ganka* podigao na jedan metar. Kasnije se na *ganak* počelo gledati kao traćenje prostora pa su ga mnogi ozidali i napravili *gank-sobe* ili *sobicu* gdje se također spavalo.

O izgledu i funkciji *ganka* u Sonti nema podataka u knjizi Ivana Andrašića.

3. Pridnja soba (čista soba, paradna soba)

Pridnja soba (Slika 19), koja se često nazivala i *paradna soba* bila je prva prostorija do ulice na koju je gledala s dva dvokrilna prozora. U *pridnju sobu* se ulazilo kroz vrata s *ganka*. Ta se soba nazivala i *čista soba* jer se tamo nije smjelo hodati i prljati pod, posteljinu ili namještaj.

Slika 19. Pridnja/paradna soba u Etno Didinoj kući u Baču. Vlasnici Stjepan i Stanka Čoban. Snimila Klara Tončić u Baču, 2016. godine.

Slika 20. Šifonjeri u Etno Didinoj kući u Baču. Vlasnici Stjepan i Stanka Čoban. Snimila Klara Tončić u Baču, 2016. godine.

Slika 21. Namješten krevet s kopertukom u pridnoj sobi u Etno Didinoj kući u Baču. Vlasnici Stjepan i Stanka Čoban. Snimila Klara Tončić u Baču, 2016. godine.

Ta je soba bila potpuno čista, tu se nije smjelo, djed je pušio lulu pa cigaru moto, nije pokojna baka Eva dala da on pali tamo, ne, ne, idi u kuinju, idi u stražnju sobu pa pali, pazilo se na to, bilo je reda nekog. (Josip Dumendžić, Bođani)

U prostoriji su bila dva kreveta (jedan s desne i jedan s lijeve strane) i dva *šifonjera* (ormara) (Slika 20). Kazivačice Stanka Čoban iz Bača i Evica Bartulov iz Plavne svjedoče i o postojanju *fijoke* (ormar s tri ladice) na kojemu se držalo suđe od teškog porculana, a u samim ladicama snahina oprava i perje koje je donijela u kuću nakon ženidbe. U ormarima se osim posteljine držala i svečana odjeća, dok se radna odjeća znala vješati na kuke. Kreveti su se rastavljali, bili su napravljeni od nogu i dasaka na koje su išli nekoliko slojeva; dno je bilo načinjeno od *perine* ili *slamarice* punjene slamom ili *ljuštikom* kukuruza, na *perinu* se stavljala *dunje* i jastuci punjeni guščjim ili pačjim perjem koja bi se presavijala i tako tvorila visok krevet. Na *dunju* se stavljao *kopertuk* tkan od raznobojne vune i vezen rukom (Slika 21). Preko ljeta se pokrivalo grubom tkaninom *guberom*. Ti kreveti nikada se nisu drugačije namještali već se samo perje, odnosno *dunja* iznosila van dva do tri puta godišnje kako bi se prozračila i zatim ponovno namjestila na isti način. Namještaj se često davao u miraz tako da bi snaha pri udaji dobila, primjerice, jedan ormar i jedan krevet te sanduk u kojem je bila nošnja i posteljina.

Kao što sami nazivi govore, ta prostorija je bila svečana soba u kojoj su se nalazile materijalne vrijednosti te kuće, ovisno o imovnom stanju ukućana. Primjerice, miraz koji je donijela snaha u kuću, zlato, dukati te svečano, crkveno ruho i nakit koje je u nekim kućama bilo izloženo na drvenim lutkama. S obzirom na to da se radilo o svečanoj i čistoj prostoriji, u nekim kućama (ne svim!) su se održavali i svečani objedi (primjerice svadbeni objed s kumovima) te neki važni životni događaji poput

prosidi, čekanje kumova pri dolasku po mladenku, poroda snahe, zadnje prebivalište pokojnika prije pogreba. Josip Dumendžić iz Bođana i Ana Đirki iz Bača navode kako je ona imala funkciju i gostinjske sobe u slučaju posjeta rodbine ili uvaženih prijatelja i znanaca. „A eto, to je šokački bilo tako, ako nekoga primiš kod sebe doma da onda on u najljepšem prenoći“, objašnjava postojanje te funkcije *pridnje* sobe Josip Dumendžić iz Bođana. Pritom, u obzir treba uzeti da su sve kuće nabijače imale *pridnju*, *paradnu sobu* i da je izlaganje *dunja* bila važan dio šokačke tradicije, ali nisu svi stanovnici imali iste prakse u toj prostoriji. Primjerice, Stanka Čoban iz Bača i Josip Dumendžić iz Bođana navode kako su se u *pridnjim sobama* održavali svečani objedi, dok Ana Đirki iz Bača tvrdi da se u *pridnjoj sobi* nikada nije jelo.

Postojanje *pridnje sobe* u *kućama nabijačama* je vrlo zanimljiva ako se uzmu u obzir uvjeti života u kojima su ukućani živjeli. Naime, *kuće nabijače* su kuće manjih dimenzija i ponekad je više generacija spavalo u istoj prostoriji, no *pridnja soba* je po šokačkoj tradiciji bila paradna soba namijenjena svečanostima i posebnim događajima. Ipak, ponekad je funkcionalnost prevagnula; naime, Josip Dumendžić iz Bođana svjedoči kako je u slučaju brojnije obitelji *čeljad* znala spavati i u *pridnjoj sobi*.

U Sonti je *pridnja soba* imala drugačiju svrhu i izgled. *Pridnja soba* je označavala sobu gdje je obitelj boravila najviše i gdje su spavali domaćin i njegova žena. Ono što je bila *pridnja soba* u Baču, Plavni i Bođanima se u Sonti nazivala *ekstra-soba* i bila je najljepše namještena soba koja se čuva za goste (usp. Andrašić 2010, 33).

4. *Kuinja/kuina*

Iza *pridnje* sobe se u kući nalazila kuhinja, mala prostorija (u nekim kućama uža od tri metra) koju su mještani Bača i Bođana nazivali *kuinja*, a mještani Plavne

Slika 22. Kuhinja u Etno Didinoj kući u Baču. Vidljiva piramidalna peč s bankom. Vlasnici Stjepan i Stanka Čoban. Snimila Klara Tončić u Baču, 2016. godine.

kuina. U kuhinji se odigravala većina svakodnevnog života ukućana jer se ondje ložilo (samo se u kuhinji ložilo), kuhalo, grijalo, jelo, tkalo... Prvotno je u *kuinji* bilo otvoreno centralno ognjište s dimnjakom koje je kasnije zamijenjeno krušnom peći ovalnog ili piramidalnog oblika zidanom od *čerpića* (Slika 22). Peć se ložila kukuru-zovinom ili sjemenjačom iz druge prostorije, iz *ganka* ili iz stražnje sobe. Ponekad je peć bila dijelom u *pidnjoj sobi*, dijelom u *kuinji* pa se ložila iz *kuinje*, a grijala i kuhinju i prednju sobu. U peći se jednom tjedno (subotom) pekao kruh ili više kruhova, ovisno o broju ukućana. Nakon pečenja čuvao se u *vajatu* zaštićen od muha i miševa. Peć je bila malo odmaknuta od zida, taj prostor između zida i peći se nazivao *zapećak* i bio je omiljeno mjesto mlađih ukućana koji su se tamo igrali i spavali.

Mi smo se deca zavlačili tamo. To se zove zapećak i tu se može staviti kožušak i tu smo mi deca išli kad je toplo fino, pa legneš i spavaš, igrali se. (Vinko Vinković)

Oko centralnog ognjišta, odnosno peći je bio *banak*, odnosno klupa na koju su ukućani sjedali kad im je bilo hladno, „da zgriju križa“. Kada je ognjište bilo otvoreno, iznad ognjišta su bile *verige* (lanci, okovi) s kukama na koje su bili obješeni razni kotlić, lonci i oprema za kuhanje, a nakon svinjokolje su se na njih vješale kobasice, šunke i krvavice koje je dimio dim iz ognjišta.

Iza vrata u kuhinji se ponekad nalazio *priškrinjak*, svojevrsna polica ili ormarić udubljen u zid (jer su zidovi bili dovoljno debeli) na koju se znalo ostavljati mlijeko, kruh i ostale potrepštine. Od namještaja je u kuhinji mogao biti još i stol za objed, mali stolić za djecu te male klupice kod vrata. U kuhinji su znali spavati najstariji članovi kućanstva da bi bili odvojeni od ostalih ukućana, ali i zato da mogu tijekom noći održavati vatru u peći.

Kasnije je pod kuhinje bio prekriven šesterokutnim ciglicama, ako je bilo novača. Umjesto peći je bio zidani *šporet* (štednjak) sa željeznom pločom i malim vratancima gdje je bilo ložište u koje se ubacivalo drvo. Imućniji su *šporet* radili od kalijeve peći, a siromašniji od cigli koje su bile umazano u *blato* i okrečene.

5. Stražnja soba

Za *stražnju sobu* možemo reći da se tamo spavalo i živjelo. Ponekad je i stražnja soba imala dva prozora, ali jednokrlna, za razliku od dvokrlnih koji gledaju na cestu. Na tim prozorima je ponekad bio i drveni kapak (kao žaluzin) koji je štitio od zime. U kasnijim fazama gradnje, u *stražnjoj sobi* je bio jedan *šporet* koji je zagrijavao prostoriju. Od namještaja se u *stražnjoj sobi*, osim kreveta, nalazio drveni stol i stolci.

6. Vajat ili pojata

Četvrta prostorija je bila velika ostava, odnosno špajza koja se u Baču nazivala *vajat*, a u Plavni *pojata*. U *vajatu/pojati* se držalo sve što se nije trebalo držati u kuhinji ili sobama. Dakle, tu se nalazio krumpir, zimnica, suhe šunke, kobasica i slanina (nakon dimljenja u *pušnici*) te kruh koji je visio na *verigama*, ako ih je bilo, da ih miševi ne bi pojeli. Na zidovima su znale visjeti i *rajngle* (lonci), a ponekad su se u *vajatu* držali *burati* (bačve) vina (osobito ako kuća nije posjedovala podrum). U va-

jatu su bile i *lojtre* (drvene stube) koje su vodile na tavan (Slika 23), a iza njih se nalazio ulaz u podrum ako ga je kuća imala. U tom kontekstu možemo na *pojatu* ili *vajat* gledati kao međuprostor iz kojeg se moglo ići na tavan ili u podrum.

7. Zahod i kupatilo

Kada govorimo o higijeni, moramo imati na umu da je gradska voda uvedena na to područje krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina tako da je dotad toalet bio ono što često nazivamo *poljskim zahodom*. Bio je dislociran od kuće minimalno deset metara što ga je smještalo u zadnji dio dvorišta. *Poljski zahod*, zvan i *poljak* je bio građen od drveta, a neki mještani su ga kasnije i zidali. Unatoč postojanju *poljskog zahoda*, neki kazivači se prisjećaju kako im je u djetinjstvu i svinjac katkad poslužio u istu svrhu. Što se tiče održavanje higijene tijela, stanovnici su se prali sapunima rađenima od svinjske masnoće, u lavorima ili koritima u kuhinji ili u dvorištu kada je bilo toplo. Dolaskom gradske vode odmah su se počela raditi *kupatila*, odnosno kupaonice s ugrađenim toaletom u kućama, tako da su *poljski zahodi* srušeni ili prenamijenjeni u kokošinjce i slično. Ona su se gradila uglavnom u stražnjem dijelu kuće, iza zadnje prostorije u nizu.

Slika 23. *Lojtre u vajat*u koje vode na tavan. Snimila Klara Tončić u kući Marice Andrić iz Plavne, 2016. godine.

8. Okućnica i dvorište

Dvorište je bilo zemljano i uglavnom ograđeno ogradom načinjenom kombinacijom dasaka i oziđanih dijelova. U Plavni su kazivači dvorište nazivali i *avlijom*, a još su ga nazivali i *baštom/baščom* ili *dvorom*. Neki mještani su ogradu činili od žice ili od raznih prirodnih materijala poput sjemenjače, kudelje od

Slika 24. Iz stražnjeg dvorišta pogled na prednje dvorište. Vlasnica Marica Andrić iz Plavne. Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.

Slika 25. Henkšupa. Vlasnica Ana Đirki iz Bača.
Snimila Klara Tončić u Baču, 2016. godine.

vrbe, šibljem, itd. Dvorište je većinom bilo podijeljeno na dva ili tri dijela; *pridnje*, *sridnje* i *stražnje* dvorište (Slika 24). Prednje dvorište, *baštica* (Bač)/*baščica* (Plavna) je bilo predviđeno za uzgoj cvijeća, povrtnjak i voćke dok je srednje i stražnje dvorište bilo namijenjeno za držanje raznih domaćih životinja (kokoši, patke, konji, krave, svinje, ovce kada nisu bile na polju...). Ta dva dijela bila su fizički odvojena ogradom kako životinje ne bi uništile biljke u prednjem dvorištu, a ponekad su bila odvojena fiktivno, imaginarnom crtom koja je mogla biti ucrtana u zemlju, a koja bi označavala među ta dva područja. Zadnje dvorište je bilo otvorenog tipa zbog životinja. Prednji dio dvorišta je bio mjesto raznih poljoprivrednih aktivnosti poput sušenja graha ili tucanja mahuna vilama, a u stražnjem dvorištu su se radili „prljaviji“ poslovi poput *svinjokolje*. Na nekim imanjima je rupa gdje se odlagalo gnojivo, *đubrište*, bilo u zadnjem dijelu stražnjeg dvorišta, što dalje od kuće, a u nekima se nalazilo u prednjem dvorištu. Kazivačica Ana Đirki iz Bača se prisjeća kako je u njenom dvorištu bio i vinograd. Neke kuće koje su imale veoma malo dvorište, cijelo su dvorište namijenile za uzgoj domaćih životinja, a povrtnjak i voćnjak se obrađivao na zemlji oko sela koji se nazivao *jaroš*.

Oko kuće su bili i različiti nadograđeni gospodarstveni objekti. Veći gospodarstveni objekti poput štale su se gradili na isti način kao kuće. Neki objekti poput *ambara* su pak bili građeni od drvenih dasaka. Kasnije su zidani gospodarstveni objekti. Svaka kuća je imala svoj raspored tih objekata te je teško uspostaviti neko pravilo o kojim se točno objektima radilo i kako su bili raspoređeni u prostoru. Najbitnija je bila štala za konje i manja *štalica* za krave koja je bila naslonjena na kuću ravno

Slika 26. Drveni ambar u Plavni. Vlasnici Ivan i Jela Bartulov. Snimio Ivan Bartulov u Plavni, nepoznate godine.

u produžetku ili je napravljena okomito iza ostave na kraju kuće. U tom slučaju je štala služila i kao pregrada između prednjeg i stražnjeg dvorišta. U produžetku štale je bila *senara* za držanje sijena i hrane za stoku. Zatim je bila *henkšupa*, na jednu vodu (jednostrešni) koja se koristila kao skladište sezonskih stvari (Slika 25). Kao dodatni objekti su tu bili još i kokošinjac, svinjac, *drvljanik* i *pljevarnik*, *pušnica* (za dimiti meso), *čardak* za kukuruz ako se vlasnik bavio poljoprivredom... Onaj tko je imao *čardak* je često imao svinjac ispod njega; *čardak* je bio visoko podignut i uzidan s tri strane i na njemu su visjeli kukuruzi. Neka su imućnija domaćinstva imala i ljetnu kuhinju s krušnom peći u prednjem dvorištu koja se nazivala *saletna* ili *kućerak* da se izbjegne kuhanje u kući tijekom ljetnih mjeseci. Ta ljetna kuhinja je bila bliže susjedovoj kući, a ponekad je čak bila nazidana na nju. Na dvorištu se nalazio i *ambar* (na početku od drva, kasnije zidan), skladište za hranu, žitarice, alate koji je građen tako da je malo podignut od zemlje kako bi se zaštitile žitarice od nametnika (Slika 26). S obzirom na to da je Bač bio urbanija sredina od Plavne i Bođana, kazivači iz Bača nisu toliko bili osviješteni o postojanju nekih gospodarskih objekata. Nadalje, literatura koja opisuje naselja na području općine Bač u kontekstu Bača ne navodi postojanje gospodarskih objekata uz kuću dok u kontekstu Bođana i Plavne opisuje koji su gospodarski objekti uz kuću postojali. Međutim, ne možemo reći kako u Baču nisu postajali ruralniji dijelovi grada (poput primjerice, Malog Bača) i kako navedenih gospodarskih objekata nije bilo, ali primjerice, prilikom razgovora o ljetnim kuhinjama, Stjepan Čoban iz Bača je tu pojavu opisao sljedećom rečenicom: *Ja sam [u Baču] samo jednu [ljetnu kuhinju] vidio. Bač je gradska sredina, Bač nije mjerodavan.*

U Sonti je bio gotovo isti izgled dvorišta. On se također sastojao od tri funkcionalne cjeline koje su se nazivale drugačije: *pridnji dvor* („carstvo kućanice“), *stražnji dvor* i *bašća*. *Baščica* je bio naziv za cvjetnjak u *pridnjem dvoru*. U *stražnjem dvoru* su bili gospodarski objekti, a *bašća* je bila predviđena za vinograd, voćnjak i povrtnjak (usp. Andrašić 2010, 54-57).

9. Bunari

Svaka kuća je u dvorištu imala i svoj bunar. Neke siromašnije kuće znale su dijeliti jedan zajednički bunar koji je bio između te dvije kuće. Bunari su se ručno kopali; kopalo se ukrug u promjeru od otprilike jedan metar malom kraćom lopatom što dublje se moglo. Kada se došlo do vode, majstor bi postavljao na dno šablonu od dasaka i onda bi na to zidao ciglu kako se ne bi sve urušilo. Bunar je obično umjesto lanca

Slika 27. Bunar sa sikom u dvorištu Etno Didine kuće u Baču. Vlasnici Stjepan i Stanka Čoban. Snimila Klara Tončić u Baču, 2016. godine.

imao dugačko drvo oslonjeno na drvene rašlje. Na jednoj strani dugačkog drva je bio uteg (ili kamen), a na drugoj strani konopac s drvenim *kabom*, odnosno drvena kanta u kojoj su bili *tegovi* (utezi) koji su omogućavali da se kanta izvrne pri dodiru s vodom i ugrabi vodu. Oko bunara je bila ograda, na početku drvena, a kasnije betonska, koja se zvala *sik* (Slika 27). Bunar s tim mehanizmom izvlačenja vode na polugu nazivao se *đeram bunar*. Neki bunari su imali drugačiji mehanizam vađenje vode. Primjerice, Josip Dumendžić iz Bođana u svom je dvorištu imao bunar s valjkom i ručkom na koji se namotao lanac s *kabom* za koje se vezivalo neko željezo (od pluga najčešće) kako bi *kabo* zaronio i izvukao vodu. Takvi bunari su imali krov kako se kišnica ne bi miješala s bunarskom vodom. U rijetkim dvorištima je postojala i ručna crpka na dubini od deset do dvadeset metara. O postojanju ručnih crpki svjedoče Stjepan Fuks iz Bača i Stjepan Bartulov iz Plavne.

Prema navodima kazivača, voda iz bunara je bila kvalitetna i pitka; koristila se za sve, do pojave bušenog *artejskog* (u Plavni nazivani i *selski bunari*) (Slika 28), odnosno arteškog bunara⁷ (krajem pedesetih u Baču, pedeset i sedme godine u Bođanima,

Slika 28. Selski/artejski bunar u Plavni. Nepoznata godina izgradnje. Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.

šezdeset i pete godine u Plavni) koji se od tad koristio kao izvor pitke vode jer u dvorišnim kopanim bunarima najčešće nije bilo toliko vode i nije bila toliko kvalitetna i čista. Glavna razlika između *artejskog* i dvorišnog bunara je njihova dubina; *artejski* bunar je bio 200-300 metara dubok dok je dvorišni bunar bio dubok 20-ak metara (u nekim kućama i do samo šest metara). Također, voda iz *artejskog* bunara bila je meka i vruća dok je iz dvorišnog bunara bila tvrda. Voda iz dvorišnog kopanog bunara se nakon pojave *artejskog* bunara koristila samo za napajanje stoke, pranje rublja i kuhanje. Bunar se koristio i kao hladnjak tijekom ljetnih mjeseci; mlijeko, meso, lubenice ili vino se stavilo u *kabo* ili neku posudu i spustilo u bunar kako bi bilo čuvano na hladnom. Jednom do dva puta godišnje (najčešće u proljeće) se u bunar

⁷ Arteški bunar je mjesto gdje podzemna voda izbija na površinu pod utjecajem tlaka.

ubacivao negašeni kreč (živo vapno) kao dezinfekcijsko sredstvo da se voda pročisti. Mještani su znali čistiti i bunare jednostavno izbacujući *kabom* prljavu vodu.

Nakon uvođenja vodovoda 1974. godine u Baču, 1977. godine⁸ u Bođanima (Bogdanović 1985, 111-131) i 1978. godine u Plavni, bunari su se prestali koristiti i uglavnom su prenamijenjeni u septičke jame do uvođenja kanalizacije. U Plavni, gdje kanalizacija još nije uvedena, bunari se i dalje koriste kao septičke jame. Kazivač Stjepan Čoban iz Bača navodi kako je kvaliteta vode iz bunara postala neprihvatljiva upravo zbog gradnje kupaonica i korištenja sapuna, sredstava za pranje posuđa i sličnih kemikalija koje su dovele do zagađenja vode iz bunara.

U Sonti su bunari također bili važan dio svakodnevnog života, a po izgledu i načinu gradnje su bili gotovo istovjetni onima u Baču, Plavni ili Bođanima (usp. Andrašić 2010, 62-68).

10. Podrum

Podrum je bio važna prostorija, osobito za one koji su se bave vinogradarstvom. Međutim, nisu sve kuće imale podrum. S obzirom na to da su se u Plavni mještani uvelike bavili vinogradarstvom, gotovo svaka kuća je u Plavni imala i podrum, za razliku od Bača i Bođana. Gradnja podruma je uglavnom ovisila o podzemnim vodama i financijskim mogućnostima vlasnika. U Plavni podrumi nisu bili podložni

Slika 29. Ulaz u podrum iz vajata. Snimila Klara Tončić u kući Marice Andrić, Plavna, 2016. godine.

Slika 30. Ulaz u podrum iz ganka. Snimila Klara Tončić u kući nepoznatog vlasnika, Plavna, 2016. godine.

⁸ Mali Bač je priključen na vodovod 1978. godine (Bogdanović 1985, 110).

Slika 31. Evica Bartulov iz Plavne pokazuje tehniku „molovanja” gumenim valjcima. Vidljivi razni cvjetni i geometrijski motivi. Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.

krumpira, kiselog kupusa, mrkve, cikle, peršina i sve ostalo što bi se smrznulo vani tijekom zime. Ponekad se čak i kruh držao u podrumu. Tko nije imao podrum, a bavio se vinogradarstvom, vino je držao u *buratima* (bačvama) u ostavi. Josip Dumendžić iz Bođana navodi kako su u te svrhe oni koji nisu imali podrume kopali jame koje su nazivali *trap* i pokrivali ih krovom od *sibovine*.

11. Interijer (moleraj i dekoracije)

Važna karakteristika *kuća nabijača* je i *moleraj*, specifični način ukrašavanja unutarnjih (a rijetko i vanjskih) zidova *kuće nabijače*, najčešće u kutovima soba. Nažalost nisam imala prilike razgovarati s majstorima *molerima* koji su se bavili *molovanjem* tijekom prošloga stoljeća, no mnogi kazivači su posvjedočili o *molovanju*, uključujući i Evicu Bartulov iz Plavne koja je svladala tehniku *molovanja* valjkom i ukasila zidove mnogih kuća u Plavni (Slika 31). Tehnika *molovanja* se sastoji u tomu da se na zid nanose razni uzorci pomoću boje i gumenog valjka čime se dobiva repetitivni uzorak na zidu. Valjak je mogao imati razne *mustre* (Slika 32) pa su uzorci mogli biti raznovrsni. Primjerice, često se radilo o cvjetićima, ružicama, pupoljcima, nekim geometrijskim oblicima, itd.

vodi unatoč blizini Dunava, što nije bio slučaj u Baču koji je bio vrlo plavno područje. Podrum je bio ukopan u zemlju i zidan pečenim ciglama na svodove. Radilo se o prostoriji visine do 170 cm. Ulaz u podrum, dvokrilna drvena vrata su se uglavnom nalazila u *pojati*, odnosno *vajatu* (Slika 29), iza *lojtri* za tavan gdje se nije prolazilo, a ponekad je ulaz bio iz *ganka*. Ponekad se ulaz kopao iz *ganka* (Slika 30), a s dvorišne strane bi se ostavljala po dva otvora za ventilaciju. U Sonti se ulaz u podrum uvijek kopao iz *ganka* (usp. Andrašić 2010, 14).

U podrumu se držalo vino i raki-ja, cvijeće te povrće iz povrtnjaka poput

Slika 32. Gumeni valjci za molovanje s raznim mustrama. Vlasnici Stjepan i Stanka Čoban. Snimila Klara Tončić u Baču, 2016. godine.

Slika 33. Molovanje srebrnim, zlatnim i brončanim bojama. Vlasnica kuće Marija Klinovski iz Plavne. Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.

Prije *molovanja* nisu se dekorirali zidovi *kuće nabijače*, jednostavno su se bili okrećili. Dekoriranje zidova je zapravo u praktičnoj namjeri počelo da se prikriju mrlje na zidovima nastale ubijanjem brojnih muha. Uzela bi se boja i zatim bi se *perajicom* poprskao prljavi zid da se ne bi moralo krečiti svake godine. Boje su bile u prahu i miješale s vodom i mlijekom, nije bilo puno izbora u odabiru boja. Kasnije, polovicom 20. stoljeća su se pojavili i *moleri*, majstori soboslikari koji su bili školovani i poznavali tehniku *molovanja* i koji su na taj način dekorirali zidove. Kada su se oni pojavili, svi su svoje zidove počeli *molovati*. Danas to ovisi o ukusu ukućana. Dok još nisu postojali valjci koristio se karton na kojem su bili izbušeni uzorci koji su se htjeli prenijeti na zid. Pojavom valjaka i napredovanjem tehnike proširio se i izbor boja, a iznimno je moderno bilo *molovati* u zlatu, srebru ili bakru (Slika 33). Te

Slika 34. Molovanje na špiглу. Vlasnica kuće Marija Klinovski iz Plavne. Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.

Slika 35. Mali cimer u kutu zidova.
Nepoznati vlasnik kuće. Snimila Klara Tončić
u Sonti, 2016. godine.

nji *špigl* bi se i bojao i dekorirao, primjerice, zvjezdicama i sličnim nebeskim motivima. Da bi se napravile pravilne *štrafte* uzima se konac duljine sobe, jedna osoba drži konac na jednoj strani sobe, a druga na drugoj. Zatim se konac povuče i otpusti kako bi ostavio trag za polaznu crtu na zidu. *Molerka* i kazivačica Evica Bartulov tvrdi kako je *štrafta* različite debljine skrivala sve mane *moleraja* i kako se radila zadnja, „kao porub na suknji“. U Plavni je ona morala biti crvene boje.

U Sonti se također tako *molovalo*, samo je naziv za *štraftu* bio *plantika* i ona je bila boje po gazdaričinu želji (usp. Andrašić 2010, 39-50). Andrašić u Sonti spominje i *mali cimer* i *veliki cimer* koji moji kazivači nisu spominjali. *Mali cimer* je dio kuta koji bi povezivao dvije *plantike* (Slika 35), oslikane ravne crte na zidovima, a *veliki cimer* je duž cijele duljine zidova (Andrašić 2004, 46).

Šare na *cimeru* su uglavnom bile cvjetne; često su to bile ružice, ali i grozdovi. Iako se na području Bača, Plavne i Bođana govorilo o *molovanju* cvjetnog uzorka, na terenu sam primijetila da su se na tom području uzorci više sastojali od repetitivnih sitnih geometrijskih oblika.

Slika 36. Slike sakralne tematike
i raspelo na zidu pridnjeg sobe u
Etno Didinoj kući u Baču. Vlasnici
Stjepan i Stanka Čoban iz Bača.
Snimila Klara Tončić u Baču, 2016.
godine.

Što se tiče dekoriranja zidova, osim *molo- vanja*, zidovi u *pridnjoj* sobi su bili ispunjeni slikama sakralne tematike s debelim, teškim drvenim okvirima. One su bile obješene iznad ili pored svakog kreveta u *pridnjoj sobi*, a prikazivali su Svetu obitelj i(li) neke svece (Slika 36). Uglavnom su te slike bile tipizirane i u svakoj kući su bile iste (Srce Marijino, Srce Isusovo). One su bile predmet prodaje, odnosno trampe putujućih trgovaca, takozvanih *robara*. Neki kazivači kažu da su se svete slike velikog formata dobivale kao svadbeni dar. Iznad prozora je bilo obično i jedno raspelo. Neki kazivači kažu da je u svakoj prostoriji bio križ:

Slika 37. Slike sakralne tematike i raspelo na zidu. Nepoznata vlasnica. Snimila Klara Tončić u Sonti, 2016. godine.

U pridnjoj sobi na prozoru s lijeve i desne strane su kreveti, iznad su svete slike Srca Isusova, Svete Marije a u sredini je Trojstvo i onda je bilo ispod Trojstva ogledalo i slika nasljednika, npr. u našoj kući je bila slika moga svekra, malo niže je bio ormar od tri fijke. (Evica Bartulov, Plavna)

Postojanje slike sakralne tematike u svakoj kući svjedoči o tomu koliko je vjera bila bitna za svakodnevni život Šokaca, a njihova današnja prisutnost u nekim kućama stanovnika ovoga kraja svjedoči tomu da je i danas tako (Slika 37).

Vjera je bilo nešto što je u kućama živjelo, s čim se u kući živjelo, od rođenja. Bukvalno, onaj sakrament koji primiš pri krštenju, tako se živjelo do kraja života, a to je bilo poštovanje prema roditeljima. Išlo je s koljena na koljeno. Ako nema dede, onda njegov sin. (Stjepan Čoban, Bač)

Međutim, u kasnijim razdobljima, kada je postupno tradicija održavanja *pridnjih* soba počela jenjavati i kada su se povijesne okolnosti promijenile, slike sakralne tematike su u nekim kućama zamijenjene uramljenim goblenima, motivima zlatoreza ili obiteljskim slikama; portretima članova obitelji ili pak zajedničkim obiteljskim fotografijama snimljenim tijekom raznih poljoprivrednih aktivnosti, poput vršidbe ili berbe.

12. Kuća nabijača kao marker šokačkog identiteta

Većina *kuća nabijača* ne postoji danas u svom izvornom obliku. Njeni stanovnici su, što iz nužde, što iz trendova počeli rušiti i modificirati nabijene zidove ili su jednostavno srušili kuću nabijaču i umjesto nje napravili novu kuću modernim materijalima. Na pitanje o emotivnoj povezanosti kazivača s *kućama nabijačama* i o *kući nabijači* kao markeru identiteta šokačkih Hrvata, kazivači su imali podijeljene stavove i osjećaje. Iako su svi kazivači u *kućama nabijačama* proveli određeni dio svog djetinjstva, Stjepan Bartulov iz Plavne nabijače smatra *nužnim zlom* i produktom silne neimaštine, a Stjepan Čoban iz Bača za *kuće nabijače* kaže da su *nužda* s kojom nema emotivne povezanosti. Franjo Vinković iz Plavne dodaje kako bi stambeni prostor

trebalo povezivati isključivo s funkcionalnošću. Drugi povezuju postojanje kuća nabijača sa svojim životom i životom sela te se s nostalgijom prisjećaju djetinjstva koje su proveli u kući nabijači. Franjo Čeke iz Bača kazuje: *Jako mi je žao bilo kad smo srušili tu kuću nabijaču, tamo sam odrastao.* Josip Dumendžić iz Bođana dodaje:

Imam [povezanost s kućom nabijačom], meni je to u duši. (...) Vrijeme čini svoje i kako to da kažem, al meni u duši je žao svakog komadića, npr. da mi se uništi. Nijedan Šokac više nema konja, al ja još uvijek imam i plug i koljačke za oranje, imam saone zimske koje su konji vukli, samo ih treba sklopit.

Primjerice, Vinko Vinković iz Plavne je ispričao anegdodu koja ukazuje na povezanost s načinom života koji je nalagao život u takvim uvjetima:

E sad nas tamo poteralo, a ja oću za naš svinjac, za naš svinjac, a bio je u Zagrebu neki WC malo suvremeniji, ne bi otišao nizašto, ja oću tatu i konje i onda polako, polako da nas odvede kući. I onda su nas oni odveli u periferiju sećam se pa su tako na periferiji Zagreba našli malo tako neko prigodnije, kao neki svinjčec da bi mi obavili nuždu. Jako smo bili vezani za taj selski život i način života.

Ta kazivanja se odnose na povezanost s kućama kao dio osobnoga identiteta, no možemo li neka obilježja kuća nabijača promatrati kao marker identiteta šokačkih Hrvata na istraživanim područjima? Mnogi kazivači ne ističu nikakve razlike među kućama bez obzira radi li se o Šokcima, Mađarima ili Slovcima. Sve su bile građene na isti, isplativ i praktični način. Međutim, Stjepan Čoban iz Bača ističe kako su postojale neke razlike u dekoracijama i *moleraju*:

Moleraj je zavisio o nacionalnosti. Mađari su imali pretežno zelenu boju u korištenju svojim interijeru, Šokci su imali ovu braun (drap), a Slovaci su imali svijetlo plavu. To je bila razlika drastična po kojoj si mogao vidjeti u čijoj si kući bez da pitaš ikoga.

S druge strane, Evica Bartulov iz Plavne svjedoči kako su Šokci za ukrašavanje svojih domova koristili plavu boju.

Bez obzira na njihovu oprečnost, ovi navodi ukazuju na to da je ipak potreba za diferencijacijom koja je karakteristična za područja na kojima živi više nacionalnosti i vjera pronašla svoj put da se očituje i na domovima stanovnika. Ovu tvrdnju nisu potvrdili ostali kazivači.

Ipak, jedno je sigurno, a to je da se u selima i Baču sa sigurnošću moglo utvrditi u kojim kućama žive Švabi. S obzi-

Slika 38. Tipizirani komad namještaj. Etno Didina kuća. Vlasnici Stjepan i Stanka Čoban iz Bača. Snimila Klara Tončić u Baču, 2016. godine.

rom na bolje imovinsko stanje, *švapske kuće* su, osim veličine, odudarale od ostalih šarenilom i raznolikošću ukrasa te uporabom modernijih, kvalitetnijih i skupljih građevnih materijala (cigle, pločice). Namještaj u unutrašnjosti kuće je također bio drukčiji; u šokačkim kućama je on bio tipski, postojao je određen tip namještaja koji se ili uvezio ili je postojala nekolicina majstora koji su izrađivali isti tip namještaja za cijelo to područje, postoji i danas u nekoliko kuća koje sam posjetila tijekom istraživanja (Slika 38). Primjerice, svi *šifonjeri* su bili isto ili slično napravljeni. U *švapskim kućama* je namještaj bio drukčiji, raznolikiji i unikatan.

13. Turistički potencijal kuća nabijača

Revitalizacija *kuća nabijača* je tema koja nije naišla na mnogo interesa među kazivačima. Radi se o stanovništvu kojem je stalo do tradicije zajednice šokačkih Hrvata, no lokalna zajednica ne ulaže financijska sredstva u obnavljanje ili održavanje *kuća nabijača*. Sukladno tomu, nije čudno da se *kuće nabijače* u očima stanovnika ne percipiraju kao dio tradicije koja bi se trebala obnavljati ili očuvati, već one postaju samo građevinski objekti, lišeni konotacija i društvenih sjećanja na narodne običaje i kulturu stanovanja Šokaca. Ipak su neki pojedinci, poput Stanke i Stjepana Čobana iz Bača prepoznali potencijal da povežu sam objekt, *kuću nabijaču* (iako s brojnim preinakama od prvotnog oblika) s bitnim elementom svakodnevnog života Šokaca – gastronomijom (Slika 22)⁹.

Mi onu našu etno kuću nismo uopće htjeli onaj dio pod nadstrešnicom uopće nismo htjeli to praviti, kuhinju za kuhanje, uopšte to nismo hteli ničim opremiti, kao neki mali muzej, znači dođeš, platiš ulaznicu, eventualno dobiš neki kolač il nešto i to je sve! Kad su prvi gosti, malo veći, grupe, autobus zvali da li se može kod nas ručati, da li vi imate muziku, da li vi ono, da li vi ono, i onda smo mi tu shvatili, ako mi to nemamo, onda oni neće ni doć, nego će otić negdje drugdje, jer većina tih koji putuje stvarno hoće da se provedu i eto, onda smo mi uložili u tu pare, i jao. Sanitarni čvor smo pravili pre par godina jer čim ih dođe 50 tu, u jedan toalet. I onda imamo jedan naš gore za osoblja, sve to vuče jedno s drugim, kupi kupi kupi, kupuj čaše, kupuj boce, kupuj šerpe, sve što treba, ne ide bez toga. Al smo se ispočetka snalazili, pozajmljivali... (Stjepan Čoban, Bač)

Iz ovoga iskaza je jasno da kuća samo kao predstavljački oblik gradnje nije dovoljni potencijal za turističku ponudu ovoga kraja. Potrebno je spojiti tradicijsku arhitekturu s još nekim turističkim aktivnostima (gastromonija) kako bi se privukli turisti da dođu u taj kraj. Na tom području to čine, uz etno-kuće, i *salaši* i *čarde* koji također kombiniraju etno-zbirke i gastronomsku ponudu. Stjepan Čoban smatra kako je i problem u tomu što je Bačka multietničko područje s brojnim doseljenicima pa je teško šokačke *kuće nabijače* predstaviti kao karakterističnu turističku ponudu ovoga kraja stranim turistima. Drugim riječima, većini lokalnog stanovništva, a osobito doseljenicima, *kuće nabijače* ne predstavljaju nikakvu kulturnu vrijednost

⁹ Stjepan (zvani „Pišta“) i Stanka Čoban vlasnici su *Etno Didine kuće* u Baču.

ovoga kraja. Sukladno tomu, teško je razviti svijest na lokalnoj razini, među domicilnim stanovništvom i lokalnim turističkim djelatnicima, da bi se same *kuće nabijače* u obliku etno-kuća trebale uvrstiti u turističku ponudu ovoga kraja.

Obitelj Čoban iz Bača nije jedina koja je kako iz osobnih tako i iz financijskih razloga odlučila otvoriti etno-kuću. Obitelj Bartulov iz Plavne započela je gradnju etno-kuće u kojoj namjeravaju predstaviti materijalnu baštinu Šokaca. Iako se neće raditi o *kući nabijači*, Siniša Bartulov ističe kako će etno-kuća zadržati isti raspored prostorija. Kada sam pitala obitelj Bartulov o razlozima gradnje etno-kuće jasno je da se ne radi o profitu, a takav sam dojam dobila i od obitelji Čoban. Više se radi o tom što mještani ipak imaju potrebu za očuvanjem šokačkog identiteta putem očuvanja materijalne baštine u koju spadaju, među ostalim, i *kuće nabijače*; one su neupitni svjedok šokačke povijesti u ovim krajevima. Pitanje s kojim se vlasnici *kuća nabijača* na tom području susreću je hoće li ju srušiti i napraviti novu kuću ili će ju pretvoriti u svojevrsni muzej i posvetu načinu života i prošlosti zajednici kojoj pripadaju.

Naravno, ovo pitanje bi bilo puno jednostavnije kada bi se pronašla financijska sredstva za njihovo očuvanje. Jer u suprotnom, čini se da je (o)čuvanje materijalne baštine privilegij onih koji si to mogu priuštiti. O svojim razlozima za osnivanje etno-kuće, Evica Bartulov iz Plavne emotivno objašnjava:

Jako puno ima stvari onoga sistema kako mi je svekrva živila i stare bake, i to ja strašno cenim i volim i to ja želim da ostavim, neću da zapalim, niti da bacim niti da poklonim drugome, moj svekar je bio kolar i jako puno alata s kojima je radio to. Imamo stara kola na tavanu, imamo sve na tavanu što nitko to ne vidi, onda imam jako puno narodnog ruva, i to ja sad hoću da sačuvam... Jer ja kažem da se treba dostojanstveno spremić i pokazat jer taj narod koji nosi svoje ime samo na križu je i ostavio nešto i treba poštivati tu.

Slika 39. Pucanje zidova kuće nabijače. Etno Didina kuća. Vlasnici Stjepan i Stanka Čoban iz Bača. Snimila Klara Tončić u Baču, 2016.

14. Ima li budućnosti za kuće nabijače?

Kuće nabijače imaju, što se tiče tehničkoga dijela, svoje prednosti i mane koje su istaknuli svi moji kazivači. Naime, *kuće nabijače* imaju vrlo debele zidove što znači da su dobro izolirane. Zimi se brzo zagriju i toplije su, a ljeti je u njima hladovina. Uz to, zidovi su iznimno čvrsti, „kao od kamena“, rekla je kazivačica Marica Andrić iz Plavne. Međutim, problem je u tomu što zidovi nemaju izolacije, a s obzirom na to da su od zemlje lako upijaju vlagu. Uz to se radi se i o vlažnom području rijeke Dunav. Podovi u *kućama nabijačama* su bili zemljani, ili kasnije drveni te su iznimno lako upijali vlagu i trunuli u kutovima. Iz tog razloga je stanje određene *kuće nabijače* uvelike ovisilo o stanju i konfiguraciji terena na kojem su izgrađene. Primjerice, Franjo Vinković iz Plavne tvrdi kako njegova *kuća nabijača* s malim preinakama od gradnje u kojoj živi ne vlaži i kako je u njoj sasvim ugodno i zahvalno živjeti. Ana Đirki iz Bača također navodi kako u njezinoj *kući nabijači* nema vlage. Međutim, svi ostali kazivači svjedoče o pucanju zidova (Slika 39) i problemima s vlagom. Neki smatraju da je osim vlage, uzrok pucanju zidova i *kibla* koja je zbog betona i cigli preteška za nabijene zidove. Zato su mnogi mještani kada su radili preinake na *kućama nabijačama* najprije srušili zabat. Nadalje, s obzirom na to da *kuće nabijače* nisu građene od krutog materijala, često se događalo da je komad zemlje ili *blata* ili kreča sa zida otpao ili popucao te se stalno moralo nanovo ličiti i održavati zidove. *Kuće nabijače* nisu bile ni stabilne pa

Slika 40. Zatvoreni ganak, odnosno gank-sobalsobica. Vlasnica kuće Marija Klinovski iz Plavne. Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.

Slika 41. Današnji izgled pridnje sobe sa kopertucima na krevetima. Na slici Marija Klinovski u svojoj kući u Plavni. Snimila Klara Tončić u Plavni, 2016. godine.

Slika 42. Replika bunara s drvenim sikom. Nepoznati vlasnik kuće. Snimila Klara Tončić u Baču, 2016. godine.

ni građevni materijal. Najviše se ipak preinaka radilo od sedamdesetih godina 20. stoljeća nadalje jer se tad počela pojavljivati i plastika i suvremeniji materijal. Osim veće kvalitete modernijih materijala i veće funkcionalnosti, u kazivanjima se pojavljuje i pitanje estetike. Tako Ana Đirki iz Bača pojašnjava:

Mi kad smo radili, sad ravnali zidove, malterisali i tako da bude kulturnije malo, da bolje izgleda...

Slika 43. Primjer molovanja u novouređenoj kući. Vlasnik kuće Ivan Andrašić. Snimila Klara Tončić u Sonti, 2016. godine.

Slika 44. Preuzimanje motiva molovanja u modernoj gradnji. Snimila Klara Tončić u Vajskoj, 2016. godine.

I Stipan Dujan iz Plavne naglašava važnost unutarnjeg uređenja kuće:

Ja volim da je svaka kuća lepa jer to je lik mog sela, a ja volim da je moje selo lepo i uredno i da ima svoju infrastrukturu koja danas je potrebna svakom građanu... svatko je želio da napravi novo i da ovo, ali financijske mogućnosti nisu dozvoljavale, pa onda ko nije mogao, taj je održavo, svako se trudio da mu bude čisto i uredno, da bude tako kako je.

S promjenom načina života u drugoj polovici 20. stoljeća počele su se mijenjati i potrebe stanovnika i kultura stanovanja. Najčešće su se preinake događale u kućama gdje su živjeli mlađi naraštaji dok bi *kuće nabijače* u kojima su ostali roditelji ostale iste, samo su se održavale. Prva preinaka koju su stanovnici *kuća nabijača* radili je „zatvaranje“ *ganka* iz praktičnog razloga stvaranja više prostora, predsoblja ili *gank-sobe* ili *sobica* (Slika 40). Zbog stvaranja dodatnog prostora je i *vajat/pojata* pretvorena u spavaću sobu, a ostava je nazidana dodatno na kuću. Zatim, stavljanje fasadne cigle na vanjski dio nabijenog zida kako se ne bi moralo stalno ličiti i time prikrivati pukotine u zidovima. Jedna od glavnih promjena je svakako prenamjena *šokačke pridnje sobe*. Iako u rijetkim kućama i dalje postoje kreveti namješteni kao prije, soba je izgubila svoju paradnu ulogu (Slika 41).

Iz ovih svih preinaka je vidljivo kako se nije nastojalo očuvati stare kuće već ih se, čim se bilo u financijskim mogućnostima, moderniziralo i zamijenilo

Slika 45. Trijem sličan ganku. Nepoznat vlasnik kuće. Snimila Klara Tončić u Baču, 2016. godine.

Slika 46. Letak za ljetnu školu arhitekture organizirane u Etno Didinoj kući u Baču.

(Izvor:<https://www.facebook.com/>)

EtnoDidinaKuca/photos/a.457195864295082.120690.457173184297350/1120284721319523/?type=3&theater)

Slika 47. U sklopu ljetne škole arhitekture sudionici su izrađivali krušnu peć od naboja.

(Izvor:<https://www.facebook.com/EtnoDidinaKuca/photos/a.457195864295082.120690.457173184297350/1120286107986051/?type=3&theater>)

novim. To je i budućnost *kuća nabijača* ukoliko se ne ukaže potreba za njihovom revitalizacijom i pretvaranjem u tzv. etno-kuće. Za to je potrebno osmišljavanje projekata i popratnih aktivnosti da bi pojedinci ili udruge dobili sredstva za njihovo financiranje. Pritom se nameće pitanje autentičnosti. Naime, ako par desetaka turista posjeti kuću nabijaču i ondje odsjedne, ona zasigurno ne može imati istu infrastrukturu kakvu je imala prije sto godina. No, to nije bitno, valja ukazati na specifični način gradnje i korištene materijale kao dio povijesne i kulturne tradicije Šokaca. Iako se način gradnje i prvotni izgled nije zadržao, neka obilježja su se zadržala makar se radilo i o novogradnji (Slika 42). Primjerice, onaj komu se sviđa *molovanje*, i dalje ima ukrase nanese valjkom na zidu (Slika 43 i 44). Isto vrijedi za slike sakralne tematike (Slika 37). Također, nove kuće se često grade s širokim trijemom, ali nije poznato aludira li se tu na *gank* ili se radi o slučajnosti (Slika 45). Naime, čini se da kazivači podrazumijevaju da kuća treba imati trijem, što vjerojatno ipak predstavlja svojevrstu poveznicu s tradicijom gradnje kuća s *gankom*.

Možemo zaključiti kako su *kuće nabijače* izgubile svoj tipični oblik, a pitanje je postoje li one uopće više na istraženom području u svom izvornom obliku. Bez obzi-

ra na to, u sjećanju kazivača i u samom imenu koje kuće nose je živ način na koji su kuće bile građene. U kontekstu toga, smatram da *kuće nabijače* nose snažni potencijal za proučavanje načina gradnje prirodnim materijalima što se, doista, u arhitekturi u posljednje vrijeme nametnulo kao trend. Na tragu toga je i Ljetna škola arhitekture koja se odvija u prostoru etno-kuće Čobanovih kako bi održali radionice o tome kako se pripremao nabo¹⁰ (Slika 46 i 47). Saznanja i vještina gradnje kuća nabijača itekako bi bile korisne u arhitekturi i građevini, osobito ako se ima na umu financijska korist; gradnja besplatnim, svima dostupnim materijalima te ušteda energije s obzirom na to da se radi o kućama koje lako „čuvaju toplinu“.

Rječnik manje poznatih riječi¹¹

ambar – od drva izgrađeno spremište za sitnozrnastu hranu

artejski bunar (selski bunar) – bunar u kojem voda izbija pod utjecajem tlaka

astal – stol

banak – donji, prošireni dio zidane peći, na kojemu se sjedilo ili ležalo

badža – prozorčić ili rupa na zabatu koja je služila za propuštanje zraka i za dimljenje suhomesnatih proizvoda na tavanu

bašta/baštica/baščica – povrtnjak

biber crijep – polukružno rezan crijep s dvije rupe za čavle

blato – smjesa zemlje, vode i pljeve, za zidanje i žbukanje

bradva – velika tesarska sjekira za grube poslove

burat – bačva za vino

cimer – oslikana traka, proteže se duž gornjeg dijela zidova

čerpić – sirova opeka od smjese zemlje, vode i pljeve

cokla – donji, ispupčeni dio fasadnog zida

čardak – spremište za kukuruz u klipu

čarda – restoran uređen ruralnim stilom, u seoskim sredinama

drap – smeđa boja

drvljanik – gospodarski objekt koji je služio za cijepanje drva

dunja – poplun ispunjen perjem

dvoravlja – vrt

đeram – naprava za vađenje vode korištenjem poluge

đubrište – gnojište

ekstra-soba – najljepše namještena soba, čuva se samo za goste (naziv korišten u Sonti)

fijoka – ormar s tri ladice

firangla – zavjesa

fosna – drvena daska debljine 5 cm

fundament – temelj kuća

gank/ganak/gonk – natkriven prostor duž dvorišne strane kuće

¹⁰ U sklopu radionice studenti su s mentorima izradili krušnu peć od naboja.

¹¹ Prema rječniku iz knjige Ivana Andrašića (2010.) i prema pojašnjenju kazivača.

- greda* – tesana klada
grunt/grund – zemljište, posjed
gubera – pokrivač za krevet od tvrdog tkanja
henkšupa – gospodarski objekt s jednostrešnim krovom, za držanje alata
jaroš – zemlja oko sela
kabo – kanta izrađena od drvenih dasaka, okovana željeznim obručima, za vađenje vode iz bunara
kapela/kapelica – jednokrnlina vratašca koja su vodila u *gank*
kapija – ulaz u dvorište
kibla – ozidani zabat
Kirbaj – dan seoskog crkvenog i svjetovnog slavlja
komarnik – naziv za krevet za zavjesom protiv komaraca u kojem se spavalo u *ganku* tijekom ljetnih mjeseci
kopertuk – raznobojno tkanje kojim se prekrivao krevet
krečiti – ličiti zidove gašenim vapnom
krušna peć – velika zidana kućna peć
kuća na ključna lakat/na G slovo – kuća nabijača koja nakon zadnje prostorije u nizu ima gospodarske objekte okomito oslonjene na kuću
kuinja/kuina – kuhinja
kupatilo – kupaonica
lojtre – drvene ljestve
ljuštika – suhi listovi koji obavijaju klip kukuruza
mantil na krovu – naziv za par redova crjepova koji su se stavljali na trščani krov
malterisat – žbukati
moba – ispomoć u radu (u ovom slučaju, gradnje kuće)
moler – soboslikar
moleraj – produkt rada soboslikara
molovanje – oslikavanje zidova
muštra – uzorak
na jednu vodu – kosina s padom na jednu stranu, jednostrešno
nabijača – kuća od zemljanog naboja
nabijač/tuljac – malj od bagrema s dvije ručke, za nabijanje zemlje u *šalung*
njiva – zemljište, ničija zemlja
oluk – žlijeb kojim s krova otječe kišnica
pendžer – prozor
perajica – četka za ličenje zidova na kratkoj ili dugoj dršci, rađena od svinjske dlake
perina – poplun punjen perjem
plantika – ravna crta koja se ocrtavala na zidu, naziv koji se koristio u Sonti
platovat – ozidati zid opekom
pljeval/pleval/pliva – ljuščica žitnog zrnja (koja pri vršidbi otpada)
pojata – ostava (naziv *pojata* korišten u Plavni)
poletvani tavan – tavan koji je poprečno imao poslagane letvice kako bi se na njih mogli objesiti klipovi kukuruza

- poljak* – poljski wc, toalet koji se nalazi u vrtu kuće
priškrinjak – vrsta ormarića koji se nalazio u kuhinji *kuće nabijače*
pušnica – gospodarski objekt koji služi za dimljenje mesnih proizvoda
rajngle – lonci
rmpoš/rompoš – malj sa zarezanim kutom za nabijanje rubnih dijelova zida
robar – trgovac
salaš – gospodarsko ruralno imanje, uglavnom služi poljodjelstvu
saletna (kućerak) – ljetna kuhinja
senara – gospodarski objekt u kojem se drži sijeno
sibovina – svibovina, sviba je listopadni razgranati grm
sik – ograda oko bunara
sjemenjača – stabljika konopskog sjemena
slamarica – podloga za krevet ispunjena slamom
snaja – snaha
sokak – ulica (koristi se i naziv *šor*)
svinjčec – svinjac
šalovati – nabijati zemlju u *šalung*
šalung – kalup napravljen od dasaka u kojem se nabija zemlja pri gradnji *kuće nabijače*
šarof – vijak
šifonjer – ormar
šokačka soba – soba namještena u etno-stilu Šokaca (*pridnja soba/paradna soba*)
špigl – način *molovanja*, ocrtavanje crta po zidu kako bi soba izgledala kockasto
šporet – štednjak
štraftal/kanica – ravna crta koja se ocrtavala na zidu, 30-40 cm od poda ili od stropa
Švabi – Nijemci
švapska cigla – cigla veličine 30x15 cm
švapska kuća – kuća građena bavarskim stilom, veća od šokačkih *kuća nabijača*
vajat – ostava (naziv *vajat* korišten u Baču)
verige – lanci na koje se vješalo posuđe
vitleri/vikleri – letve od crvene cijepane vrbe koje su se stavljale na grede pri izgradnji krova
teg – uteg
testera – pila s dvije drške
tetiva – poprečna greda postavljena ispod ostalih greda sredinom prostorije
tišljer – stolar
trap – rupa u dvorištu s funkcijom podruma
trščara – kuća s krovom izrađenim od trske
turska kaldrma – granitne kocke kojima se popločala cesta
vraca – ulazna vrata u kuću s ulice (naziv korišten u Sonti)
zabat – prednja ili zadnja strana tavana, zatvorena ozidom, daskama, trskom, kuku-
ruzovinom ili stabljikama konopskog sjemena
zapećak – prostor između zidane peći i zida
zemljariti – obrađivati tuđu zemlju

Kazivači:

Bač:

- Đirki, Ana, r. 1942.
 Čeke, Franja, r. 1945.
 Čoban, Stjepan, r. 1953.
 Čoban, Stanka, dj. Filipović – Šerićeva, r. 1952.
 Fuks, Stjepan, r. 1951.

Bođani:

- Dumendžić, Josip, Meštar, r. 1951.

Plavna:

- Andrić, Marica, dj. Otto – Toninova, Šabina, r. 1954.
 Dujan, Stipan, r. 1948.
 Bartulov, Evica, dj. Kovač, r. 1968. (rođena u Virovitici, udana u Plavni)
 Bartulov, Ivan, r. 1963.
 Bartulov, Siniša, r. 1987.
 Vinković, Stjepan, r. 1952.
 Vinković, Vinko, r. 1947.

Literatura:

- Andrašić, Ivan. 2010. *Izgradnja kuća nabijača u Sonti u XX. stoljeću*. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata.
 Bogdanović, Živan. 1985. *Opština Bač*. Novi Sad: Institut za geografiju.
 Čapo Žmegač, Jasna. 1998. Seoska društvenost. U: *Etnografija, svagdan i blagdan hrvatskog puka*, ur. Josip Bratulić, Jelena Hekman. Serijal Hrvatska, ur. Miro A. Mihovilović. Zagreb: Matica hrvatska, 251-295.

*Summary**The basic characteristics of Sokci mud houses and their fate in settlements Bac, Plavna and Bodjani*

The author explores the characteristic forms of traditional constructions in the villages Plavna and Bodjani and in the town of Bac in Vojvodina. These are mud houses that, with their own way of construction and materials used, make a valuable part of the material culture of this area. The aim of this paper is to show the development of mud houses, their basic characteristics, as well as their destiny in these places. The author also discusses and examines the mud houses as an inseparable part of the tradition and identity of Sokci Croats living in these areas and, accordingly, the motivation for their revitalization.

Key words: mud houses, traditional construction, Sokci Croats